

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LXIX

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
et
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE DE
L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
LXIX

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr. Nedeljko Bogdanović, Dr. Žarko Bošnjaković, Dr. Miodrag Jovanović,
Dr. Dragomir Kozomara, Dr. Sofija Miloradović, Dr. Radivoje Mladenović,
Dr. Miroslav Nikolić, Dr. Dragoljub Petrović, Dr. Mihai Radan, Dr. Slobodan
Remetić, Dr. Rada Stijović*

Rédacteur en chef
SLOBODAN REMETIĆ

BELGRADE
2022

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
LXIX

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Жарко Бошњаковић, др Миодраг Јовановић,
др Драгомир Козомара, др Софија Милорадовић, др Радивоје Младеновић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Пејровић, др Михај Радан,
др Слободан Реметић, др Рада Симијовић*

Главни уредник
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2022

Покренут 1905. године.

Главни уредници:

Академик Александар Белић (1905–1960),
академик Михаило Стевановић (1960–1974),
академик Павле Ивић (1976–1999),
академик Александар Младеновић (2002–2010),
академик АНУРС Слободан Реметић (2010–).

Секретар часописа
Др Марина Јуришић

Прихваћено на VI скупу Одељења језика и књижевности САНУ
27. септембра 2022. године на основу рецензија:
др Слободана Реметића (АНУРС, Бања Лука), др Недељка Богдановића
(Филозофски факултет, Ниш), др Раде Стијовић (Институт за српски језик САНУ,
Београд), др Жарка Бошњаковића (Филозофски факултет, Нови Сад),
др Радивоја Младеновића (Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац),
др Николе Рамића (Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац),
др Софије Милорадовић (Институт за српски језик САНУ, Београд) и
др Марине Јуришић (Институт за српски језик САНУ, Београд).

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнеза Михаила 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнеза Михаила 36/1

Телефон: 011/2027-121
e-mail: srpski.dijalektoloski.zbornik@gmail.com, profesorremetic@gmail.com
www.isj.sanu.ac.rs

Часопис излази годишње

Компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.rs

Штампа:
ЛП Службени гласник
Београд, Јована Ристића бр. 1

САДРЖАЈ

Стр.

Монографије, расправе и чланци

- Драгомир В. Козомара: *Фонетске особине говора Басијаса* 1–102
- Драгољуб Златковић: *Трећа дојуна* Речнику пиротског говора . . . 103–280
- Миљана Чопа: *Дистрибуција дугоузлазног акценџа у говору
Туйрије* 281–309
- Биљана М. Савић: *Лексика љејарсџва (на основу грађе из Великог
Блашка код Бањалуке)* 311–331
- Славољуб З. Марковић: *О акценџу љридева у џјекавским говорима
зајадне Србије* 333–346
- Драгана Новаков: *Народни називи за јела и љића у говору
Томашевца* 347–374

Прикази и критике

- Бојана М. Вељовић Поповић: *Зборник радова Резулџајџи
досадашњих и љравџи будућих исџраживања срџских народних
говора Косова и Мејохије* 377–386

Додатак

- Упутство за припрему рукописа за штампу 389–397
- Уређивачка политика 399–408

УДК: 811.163.41'282.2
811.163.41'342.8
811.163.41'367.623
Изворни научни рад

Славољуб З. Марковић

О АКЦЕНТУ ПРИДЕВА У ИЈЕКАВСКИМ ГОВОРИМА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ

У раду су сагледане маркантне прозодијске особине основних облика и појединих парадигматских форми придева у ијекавским говорима западне Србије. Циљеви нашег истраживања су следећи: оцена заступљености, распрострањености и постојаности уочених прозодијских модела, расветљавање интензитета и природе њихових корелација, утврђивање праваца пружања (могућих) изоглоса, процене степена и карактера (не)подударања са корелативним приликама у сродним говорима, као и са приликама у књижевном језику. Сагледани пресек прозодијских особина придева у ијекавским говорима западне Србије одликује се мноштвом интересантних прозодијских корелација, међутипских преплитања, измештања из једног акценатског обрасца у други, као и извесним бројем диференцијалних особина, разликовних и на ширем дијалекатском плану.

Кључне речи: акценат, прозодијске корелације, говори западне Србије, ијекавски, херцеговачки говори.

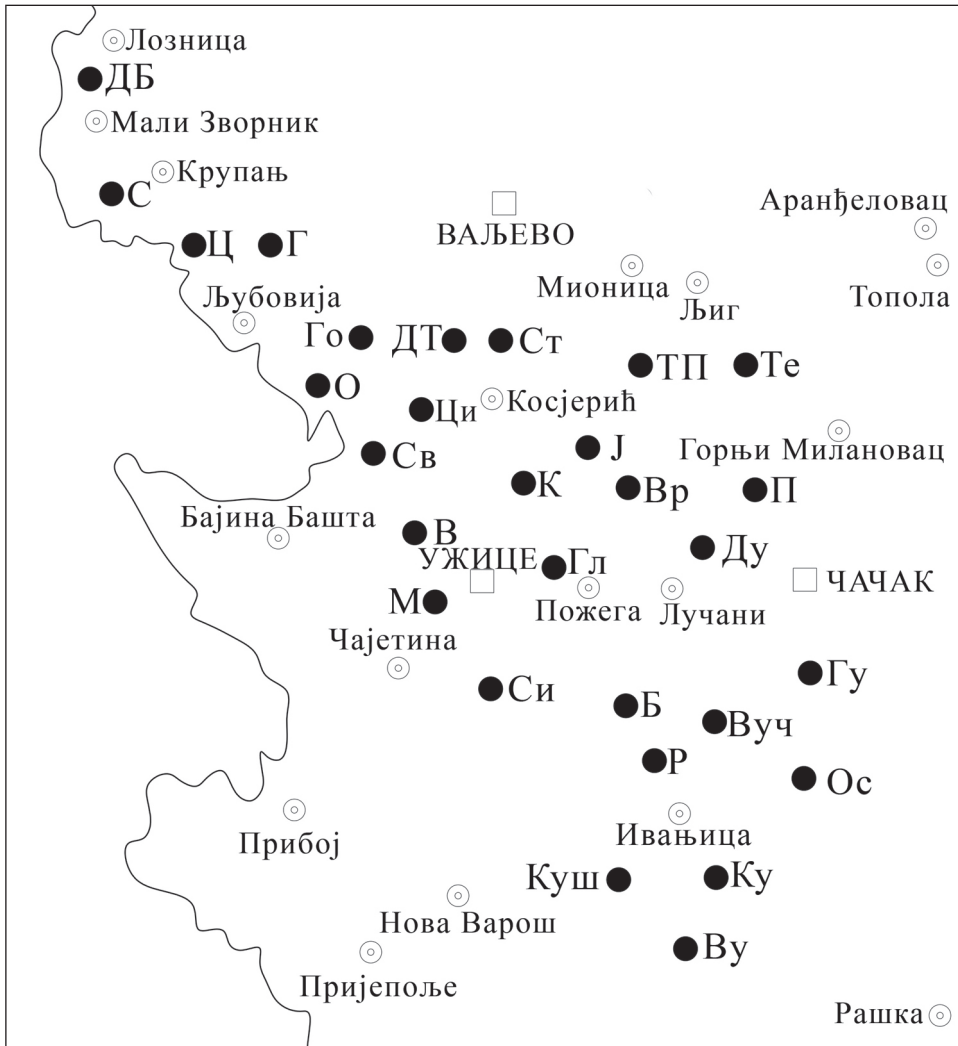
І. УВОД

1. Ијекавски изговор је маркантно обележје западносрбијанских говорних типова који се простиру на замашном подручју од Гучева до Јавора, од Сувобора до Гиљеве планине (Марковић 2012: 460).

2. Дуготрајна метанастазичка померања (углавном током XVII, XVIII и XIX века) дубоко су изменила дијалекатску панораму западне Србије, коју су преплавили динарски пресељеници. Они се укрштају са аутохтоним становништвом, као и са представницима осталих миграционих струја, углавном косовско-метохијске (в. Цвијић 1922: 12). Динарски миграциони талас чинили су штокавци ијекавског изговора оба типа: носиоци новијих акценатских особина (херцеговачко-крајишки дијалекат), пореклом из Херцеговине (углавном источне) и тзв. црногорске Херцеговине, и представници старије

акцентуације (зетско-сјенички дијалекат), који потичу из преосталих делова Црне Горе (Стара Црна Гора са Брдим и суседни делови Рашке области). Ијекавци херцеговачког типа доминирају највећим делом западне половине србијанске територије (ужички крај, подринско-ваљевске области, и даље на север). Ијекавци са старијом акцентуацијом изразитије се осећају у долини Ибра, где се сучељавају са представницима косовско-метохијске струје, и западним деловима Шумадије, где се, заједно са ијекавцима херцегова-

Карта испитиваног подручја са мрежом испитиваних насеља

чког типа, укрштају са представницима свих осталих миграционих струја – вардарско-моравске, тимочко-браничевске и шопске (в. Цвијић 1922: 5–13, 89–96).

3. Сагледавано говорно подручје припада херцеговачко-крајишком дијалекту.

4. У раду је унеколико расветљена прозодијска раван основних облика и појединих парадигматских форми придева у ијекавским говорима западне Србије. Расположиви корпус релевантне дијалекатске грађе раздељен је у две оделите целине, а за основни раздео критеријум узете су видске карактеристике придева – најпре су прегледани придеви са оба вида, а потом придеви само у одређеном виду. Унутар утврђених класификационих и дескриптивних оквира расветљен је прозодијски план упечатљивих парадигматских алтернација, значењских и творбених категорија и појединачних примера.

5. Рад је написан на основу дијалекатске грађе сакупљене у следећим насељима: (Г)рачаница, (Д)оња (Б)орина – ДБ, (О)клетач, (С)акар, (Св)ој-друг, (Ц)рнча (подринска насеља); (В)олујац, (Вр)нчани, (Гл)умач, (Го)дечово, (Д)оњи (Т)аор – ДТ, (Ј)ежевица, (К)аран, (Ст)ојићи, (Т)ометино (П)оље – ТП, (Ци)коте (насеља Ужичке Црне горе); (П)ријевор, (Те)очин (таковска насеља); (Вуч)ковица, (Гу)беревци, (Ду)чаловићи, (Ос)оница (драгачевска насеља); (Ву)чак, (Б)огојевићи, (Р)адаљево, (Ку)маница, (Куш)ићи (моравичка насеља); (М)ачкат, (Си)рогојно (златиборска насеља).¹

II. ПРЕГЛЕД ГРАЂЕ

1) Придеви са оба вида

а. Једносложне основе

6. Тип *млâд~млáда*. Прозодијски лик одређеног вида типа *свèт̄ӣ* обилато је засведочен: *блâгâ* раки'а Го ДБ О, *блâг̄у* К Ст, *вр̄ӯћâ* раки'а В Вр Гл Ос, *вр̄ӯћē* Вуч Куш, *вр̄ӯћ̄у* ДБ Ку Куш О, *г̄ус̄т̄ӣ* пас̄уль Г М, *љ̄ӯӣӣâ* раки'а Вр Гл, *љ̄ӯӣӣâ* Гл Го Ду Ос, *љ̄ӯӣӣӯ* ДБ Ку, *млâдâ* бурани'а М, *млâд̄ӣ* с̄ир О С, *свèт̄ӣ* Ар̄ан̄ђел Го, *свèт̄ӣ* Никола Вуч Гу, *свèт̄ӣо̄г* Николу Во К, *свèт̄ӣ* Саво М С, *свèт̄ӣо̄г* Ђорђа Го, *свèт̄ӣē* Тр̄д̄ице Гл, *ш̄вр̄д̄ӣ* с̄ир Ј К, *ш̄ӯћ̄о̄ј* к̄ући С Т, *ш̄ӯћ̄ӯ* з̄емљу Гл, *у ш̄ӯћ̄ӣем* аљинâма Вр, *у ш̄ӯћ̄о̄ј* авлии Го, *чèст̄ӣо̄* с̄ито Во итд. Овако је у свим западносрбијанским ијекавским идиомима који се простиру северно

¹ Током рада, уз засведочене примере, користили смо скраћенице – почетне делове назива села издвојене у заградама. Дијалекатски подаци преузимани из објављених монографија и радова других аутора праћени су одговарајућим напоменама у заградама и фуснотама.

и источно од Златибора (исп. нпр.: Марковић 2011: 65; Николић М. 1972: 642; Тешић 1977: 180). У говорима србијанског Полимља овакви примери (као и аналогни прозодијски ликови типа *дѹгѣ*, *мѹснѣ* и сл., о којима ћемо говорити у наредним тачкама рада) слабије су заступљени, у комаранском идиому сасвим изостају. За разлику од србијанског ијекавског терена, где је ова појава (мање или више) присутна, овакви примери на подручју Црне Горе и Херцеговине (колико нам је познато) нису засведочени – нема их „ни у Пљевљима ни у Вушовићевим говорима, ни у Пиви и Дробњаку, нити у Ортијешу“ (Николић Б. 1970: 111). Ипак, нагласили бисмо да се овај прозодијски модел углавном јавља у устаљеним синтагмама и придевима у именичкој служби, исп. *љѹѣѣ* (*рѹкиѹа*), али и *љѹѣѹ ѣѹѣрику* Во, или опет устаљено *љѹѣѣ гѹја* Ду Си (фиг.: ‘унесрећена особа, особа у невољи’). Забележили смо и *млѹдѣ* сѣр Во, као и *млѹдѹг* сѣра Гу, *сѹвѹг* грања М (са обликом одређеног вида, али са акцентом који му није својствен).

Међу посведоченим примерима одређеног вида налазе се и следећи: *бѹѣлѣ* лѹк Вуч ДБ Ду, *бѹѣлѹг* Вр Гл Куш, *бѹѣлѣг* П Го, *бѹѣлѣ* кѹшуље Ку, *жѹѣѣ* Вр Ду, *жѹѣѣѹ* Ј Ос, *лѹѣѣѣ* Вуч О, *ѣѹсѣѣѣ* снѹви Т, *ѣѹсѣѣѣ* млѹдѹс Гу, *ѹѹѣлѣ* дѹн ДТ М, *ѣрнѣ* Го, *ѣрнѹј* М, *ѣрнѣ* ДБ и сл. Сасвим су обични и придеви неодређеног вида: *бѹѣл* Гл (па и *бѣл* вѹл Ст), *врѹћѹ* Г Гу М, *гѣрк* сѣр ДБ, *гѣрко* Гл, *дрѹга* вѹља ДБ, *жѹѣѣа* О С, *жѹѣѣѹ* В Вр, *јѹка* Ј К Ст, *лѹѣѣа* В М Си, *лѹѣѣѹ* ДТ Ци, *ѹѹѣла* Вр Гл, *ѹѣлу* нѹѣ М, *млѹда* Гл Го ДТ, *сѹвѣ* шљѣѣѹа Т, *ѣрна* В Гу Ду, *ѣрне* Вуч М, *ѣсѣѣѣ* кѹћѹа Б.

У већини западносрбијанских ијекавских идиома (Ужичко Подриње, Ужичка Црна гора, моравичко-драгачевска област) придев *фин* не припада овом типу, већ прозодијском моделу *фѣн*~*фѣна* (нпр.: *фѣн* Вр Гл К Ст, *фѣна* ДТ Ј М, *фѣно* Гу), што одговара приликама у књижевном језику (исп. Стевановић 1981: 268). Тип *фѣн* ~ *фѣна* постојан је само на подручју србијанског Полимља (Николић М. 1991: 140). Овај прозодијски модел преовлађује и у (неким) херцеговачким (исп.: Пецо 1961: 39) и црногорским идиомима (исп.: Пижурица 1981: 50; Ружичић 1927: 143).

Код прилога је обично *брзо* Вуч Гу М, *јѹко* Ду, *лѹдо* Гу итд.

7. Тип *сѣѹр*~*сѣѹара*. Потврде су бројне: *дѹга* О С, *дѹгу* В Вуч Ду, *здѣрава* Вр Гл, *здѣравѹ* Гл Т, *здѣрави* Вр Гл Го, *здѣравѣ* Го ДТ, *лѹка* Ј К, *лѹке* Г Куш, *лѹша* Го ДТ, *лѹшо* време М, *мѣка* Гл Си, *мѣку* Вр Ос, *мѣке* Ку, *нѹва* С Св Ц, *нѹве* Вр, *ѣѹна* О С, *ѣѹни* Ст ПП, *ѣѹне* Ду, *ѣрѹсѣѣа* Гл М, *ѣрѹсѣѣѣ* ДТ Ј, *рѹда* Вр Гл Го, *рѹди* Гу Ду, *сѣѹара* Го ДТ, *сѣѹаре* ДТ Ј, *сѣѣѣа* ДТ Ј, *сѣѣѣѣ* Гл Го, *слѹба* ДТ Ј, *слѹбе* Ци, *ѣѣсѣѣа* К, *ѣѣсѣѣѹ* Ду Ос и сл.

О присуству модела *д̀у̀г̃и* и у овом типу сведоче следећи примери: *д̀у̀г̃е* гаће Ст, *м̀ек̃а* ракија Вр Гл М, *м̀ек̃у* М, *м̀рк̃и* лџк В, *сл̃аб̃а* К, *ѝрд̃с̃и̃и̃* ка̀м̃е̃н Г.² Ипак, чешће се чује: *Н̀д̃в̃а* г̀д̃и̃на Вуч Гу, *Н̀д̃в̃у* г̀д̃и̃ну С Св, за српску *н̀д̃в̃у* В, *н̀д̃в̃а* блуза К, *н̀д̃в̃о* од^иело Го, *од^и* *сл̃аб̃о̀г* материјала М, у *ч̃и̃с̃и̃о̀ј* к̀у̀ћи К, у *ч̃и̃с̃и̃о̀м* Вр и сл. Налазимо, очекивано, и примере типа *с̃и̃а̀р̃ѐ* жене Гл Го, *с̃и̃а̀р̃ѐ* к̀у̀ће Ј К, *с̃и̃а̀р̃о̀г* обичаја М.

На крају, истакли бисмо и једну особеност западносрбијанског ијекавског југа. За разлику од прилика у севернијим говорима ијекавске Србије, па и кореспондентних прилика у књижевном језику (исп. Стевановић 1981: 268–269), у полимским идиомима присутан је и прозодијски модел *н̀д̃в̃~н̀д̃в̃а*, нпр. *н̀д̃в̃е*, *ч̃и̃с̃и̃о̀* (Николић М. 1991: 141). Овим необичним акценатским обрасцем србијански полимски говори прилазе бројним јужнијим и западнијим говорима херцеговачко-крајишког дијалекта – црногорским, источнобосанским, западнохерцеговачким; исп. нпр. Вуковић 1940: 277–278; Пижурица 1981: 50; Ружичић 1927: 143; Станић 1982: 148; Симић 1978: 30; Пецо 1961: 39 (само овако).

б. Једносложне основе проширене непостојаним а

8. Тип *г̀ла̀дан~г̀ла̀дна*. Углавном је: *г̀ла̀дан* Вр Гл Го, *г̀ла̀дна* Вр М, *г̀ла̀дни* Го М, *г̀рд̃ан* Го ДТ, *д̀у̀ж̃ан* Гл Ј, *ж̀ѐдан* ДБ Си, *ж̀ѐдна* Ду М, *з̀ла̀и̃ан* Вр О, *з̀ла̀и̃на* Ду, *к̀ру̀и̃ан* Вр М, *ла̀дна* В Ј М, *мѝран* К М, *мѝрне* П, *ѝра̀зне* Гл, *с̃и̃и̃дан* Св, *с̃и̃и̃дне* В и сл. Налазимо и *г̀ла̀дан* Ос, *с̃и̃и̃дан* В, *с̃и̃и̃дни* Вуч; увек је *с̀на̀ж̃ан* В Ду, *с̀на̀ж̃ни* Г ДБ Р.³ Наведени ликови са *а̀* прилазе типу *д̀и̃ван~д̀и̃вна*.

Код придева *кра̀и̃ак* и акценат је увек такав: *кра̀и̃ак* ДБ М Р, *кра̀и̃ку* Р, *кра̀и̃ке* Го; *кра̀и̃ак* Р (Стевановић 1981: 270 – *кра̀и̃ак*, *ѝли̃и̃ак*).

Основински вокал је кратак и код прилога: *на̀кра̀и̃ко* В, *у̀кра̀и̃ко* Т.

Одређени вид типа *ма̀с̃н̃и* налазимо у следећим примерима: *г̀ор̃к̃и* П, *ж̀и̃и̃к̃у̀* п̀д̃па̀ру ДТ, *ла̀д̃на̀* ДТ Ј, *ма̀с̃н̃и* с̃и̃р С, *м̀рс̃н̃ѐ* сл̃аве К, ако је *м̀рс̃н̃о̀* Ду, *ѝли̃и̃к̃ѝ* К, *р̀је̃и̃к̃о̀* с̃и̃то Ос Т. Акценатски тип *ма̀с̃н̃и* у новоштокавским ијекавским говорима јужно од Златибора „прилично је редак“ (Николић М. 1991: 142).

² Овакви примери нису засведочени у полимском комаранском идиому (Николић М. 1991: 141).

³ Вуковић 1940: 281–282 – *г̀ла̀дан* / *г̀ла̀дан*, *г̀рд̃ан* / *г̀рд̃ан* (са различитим значењем), *ж̀ѐдан* / *ж̀ѐдан*, *с̀на̀ж̃ан* / *с̀на̀ж̃ан*; Стевовић 1969: 587 – *г̀ла̀дан*, *ж̀ѐдан*, али *с̀на̀ж̃ан*.

Засведочено је и *гладна* година Во, *гладна* сила, нѐ знају кѓлко им је дѓста С, *гладнѐ* Г, *грднѐ* рѓне ДТ, *грднѐ* народ ДД, *грднѐ* стѓку Мрш, *злашнѐ* Ро, *шѐшкѐ* мѓке Мр, *шѐшкѓг* живѓта М.

Бележимо, међутим, и *шѐшкѓ* свјѓтина Р (експр.: ‘необично много људи на једном месту’), *шѐшкѓ* сирѓмаштина В (експр.: ‘непојмљиво сиромаштво’).

Код прилога је двојако: *дѓвно* В Р, *грдно* В К, *р^шѐшкѓ* К М, *рѐшкѓ* В, *сѓпрашно* М, али и *грдно* К, *дѓвно* В Г⁴, *мирно* Р.

Прилог *шѐшко* налазимо чак у три прозодијска лика: *шѐшко* Г, *шѐшко* Р Т и *шѐшко*, у дијалекатски необележеним изразима типа *шѐшко мѐни* Г К, *шѐшко њѓма* ДД К и сл.

9. Тип *дѓван~дѓвна*. Бележимо Вуково *дѓван* В К, *дѓвна* Г, *кѓван* М, *кѓвни* Ј, а за одређени вид исп. *дѓвнѐ* хѓцу Вуч.

Придев *главни* налазимо углавном са `: *главнѐ* тај сѓдиѓ Го, *бѓо главнѐ* В, *главнѐ* препѓстављени Ци, *главнѐ* над^т свѓма Во; ипак и *главнѐ* Р (Стевановић 1981: 269 – *главнѐ/главнѐ*).⁵

10. Тип *јѓдан~јѓдна*. Преовлађују засведочени ликови који потврђују насловну алтернацију: *бѓсѓру* В К, *грѐшна* Б ДБ, *грѐшни* Вр Гл, *грѐшно* П, *згѓдна* Б Д, *злѓбна* Р, *јѓдна* Вр Гл, *јѓдне* Го Ј, *мѓкра* Б М Си, *мѓкру* ДТ К, *шѓснѓ* М Си, *шѓсни* В, *шѓсне* О, *рѓшна* В М, *рѓшне* М, *рѓшни* Р, *срѐшна* В К, *срѐшне* Б, *сѓшнѓ* М, *шѓчни* К, *чѓдни* ДБ. Чује се, међутим, и *вѓшкѓ* М, *нѓски* Си, *снѓски* М, *сѓшнѓ* Г К, *сѓшнѓ* М Т, *слѓшкѓ* Б Т, *слѓшкѓ* Б В, *шѓнка* В О, *шѓнку* О, *ѓску* Го, *ѓске* М.

Одређени вид типа *шѓснѐ* забележен је код ових придева: *шѓснѐ* јѓла В К, *шѓснѐ* пѓте В, *шѓснѐ* пѓсѓљ Г ДТ К, *шѓснѐ* сѓрма Го К, *сѓшнѐ* хѓцѓ ДТ, *сѓшнѐ* ДТ М, *слѓшкѓ* пѓта Ду, *слѓшкѓ* рѓкиѓ Го, *шѓнкѓ* блѓзу Ду, *ѓскѓ* панталѓнѓце П, *чѓснѐ* пѓс М, на *Чѓснѐ* вѓриге Кр М. Ипак, неретко се чују и ликови типа *јѓднѐ* мајка К, *шѓснѐ* јѓла Си, *срѐшнѐ* Бѓжић Г К, *срѐшнѐ* весѓље Ци, *срѐшнѐ* слѓве П.

Код прилога је *згѓдно* Вр Ј, *нѓско* О, *снѓско* Р, *срѐшно* Б Р и сл.

11. Тип *дѓбар~дѓбра*. На већем делу ијекавске Србије, нпр. у ужичком крају и подринским ијекавским идиомима, засведочени ликови неодређеног вида ни лексички ни типски не излазе из оквира насловне алтернације. Дакле, у овим сегментима западносрбијанског ијекавског подручја редовно је *дѓбар* В Вр Ку Куш, *дѓбра* Ку С Св, *дѓбро* ДТ Ј К, *дѓбре* Д и сл. Међутим, у моравичкој области засведочено је и *дѓбар* Ву Б (исп. Николић М. 1972: 693 – *дѓбар* сѓдија), а у ијекавским идиомима јужно од Златибора, нпр. у

⁴ Вук (1852) и многи говори *дѓвно*.

⁵ Николић М. 1991: 143 – *главнѐ/главнѐ*.

новоштокавском делу србијанског Полимља, прозодијски модел *дѡбар* чак и преовлађује (исп. Николић М. 1991: 144).

Посве необични (одн. херцеговачким говорима несвојствени) драгачевски и таковски ликови *дѡбра* Вуч Гу, *дѡбре* Т и сл. само потврђују једну овдашњу прозодијску формулу, одн. припадају реду облика са повученим краткосилазним акцентом неизмењеног квалитета – тип *жѡна, домѡћин*.⁶ Овај прозодијски образац (ареално и категоријски ограничен) акц. тип *дѡбар~дѡбра* измешта у оквире прозодијског модела *јѡдан~јѡдна*.

Одређени вид овог придева доследно гласи *дѡбрѣ* ДТ Ј Т, *Уђе*, погледѡ нас, вѡлѣ: *дѡбар* дѡн, *дѡбрѣ* љѡди В, *дѡбрѣ* ДТ Ци.

У прилогу је *дѡбро* Гу Ду С Св (из Драгачева имамо и *дѡбро* Ос).

12. Тип *мрѣѡв~мрѣѡва*. Готово сви засведочени примери имају Вуков акценат: *мрѣѡв* Б Ду Р, *мрѣѡва* ДБ Р, *мрѣѡви* ДБ Си, *мрѣѡво* ТП. У Драгачеву и очекивано *мрѣѡв* Гу, *мрѣѡву* Вуч.

Одређени вид је прозодијски двојак:

– са акцентом неодређеног вида (и, наравно, обавезном дужином): *мрѣѡвѣ* В К, *мрѣѡвѡг* ДТ, *мрѣѡвѡме* Г;

– са дугосилазним акцентом: *мрѣѡвѣ* ДТ, са *мрѣѡвѣ* стражѣ Ци, *мрѣѡвѣ* тишѣна Ду.

в. Двосложне и вишесложне основе

13. Тип *гѡлем~голѡма*. Постојаност ове алтернације потврђују следећи примери: *висѡка* Вуч Гу, *висѡки* Г ДБ Ку Куш, *голѡма* Го Р, *голѡмо* Г М, *голѡми* Ду, *дебѡла* В П, *дебѡло* Вр М, *дубѡки* П, *зелѡна* Ду М, *зелѡно* Го ДТ М, *зелѡни* Ду Р, *зелѡне* и *кавѡне* Ци, *ѣошѣѡна* М Си, *ѣошѣѡни* Б Гу Р ТП, *црвѡни* Ду М Р Ст, *шарѡна* М Ст Ци, *шарѡно* Б Ст, *ширѡки* П Т.⁷ Налазимо и *сѣровѡ* Гу, *сѣровѡ* В Куш П; према Вуковом *сѣров* имамо двојство – *сѣров* Б Ду М (чешће) и *сѣров* Ст.

Доминантни прозодијски образац одређеног вида илуструју следећи примери: *висѡкѡ* В С Св, *висѡкѣ* В, *дебѡлѡ* Бр ДТ Р, *дебѡлѣ* Гл Го Ду, *дебѡлѡ* Г Ј, *зелѡнѣ* ДТ Ј, *зелѡнѣ* Г Гу Ду, *зелѡнѡг* Г Ц, *зелѡнѡме* М, *шарѡнѣ* Гу, *ширѡкѡ* Р, *ширѡкѣ* К, *црвѡнѣ* К С Св, *црвѡнѣ* Г Ду Ос, *црвѡнѣ* Ду и сл.

⁶ У источном појасу западносрбијанске ијекавске плохе (драгачевски крај, западнија таковска насеља, источнија села Ужичке Црне горе) у примерима типа *жена, домаћин*, поред Даничићевих прозодијских ликова *жѡна, домѡћин*, јављају се (у драгачевским и таковским насељима и преовлађују) и облици са повученим краткосилазним акцентом неизмењеног квалитета – тип *жѡна, домѡћин* (в. Марковић 2011: 23).

⁷ У таковској говорној области бележимо и *голѡму* Т.

Забележени ликови *дебѣлѣм* О и *црвѣнѣг* Ра сведоче о појави својеврсног (прозодијско-обличког) укрштања неодређено и одређеног вида.

Градивни придеви типа *дрвен*, *земљан* јављају се са краткоузлазним акцентом у оба придевска вида.

Засведочени ликови неодређеног вида су малобројни: *дрвен* К, *гвѣзден* Ра Ц, *гвѣздени* С.

Потврде одређеног вида, далеко бројније, јављају се у два прозодијска обрасца:

– са акцентом на прими: *бѣкренѣ* Г Ос, *бѣкрени* К Ст, *бѣкренѣ* Г, *вѣуненѣ* ДБ, *вѣуненѣ* П, *вѣуненѣ* М С, *гвѣзденѣ* Ду М С Т, *гвѣзденѣ* Ос, *дрвенѣ* кѣла Г, *дрвенѣ* стѣлице ДБ, *дрвени* д^иѣлови В, *дрвенѣ* О, *каменѣ* кѣрито М Си, *сѣкненѣ* прѣслук Ду, *сѣкненѣ* панталѣне Вуч, *сѣкненѣ* од^иѣло Св; – *земљанѣ* К Ц, *земљанѣ* ѣасе Т, *земљанѣ* лѣнци С, *земљаниѣ* П, *земљаниѣ* ем Ду, *ражанѣ* пѣгача Си, *ражанѣ* К и сл.;

– са акцентом на медијалном слогу (овакви ликови су знатно ређи): *бѣкренѣ* К, *бѣкренѣ* О, *дрвенѣ* кѣшике М; – *земљани* шпѣрет Г С, *земљанѣ* врѣна М, *земљанѣ* врѣне Р, *лојанѣ* свјѣнице Гу, *ражанѣ* лѣб Р, *чѣванѣ* од^иѣло М Т.⁸

2) Придеви само у одређеном виду

а. Једносложне основе

14. Придеви на *-(и)ји*. Придев *божији* (*божји*) засведочен је само са краткоузлазним акцентом: *бѣжѣ* дѣн В, *лѣуди бѣжѣ* К, *чѣвече бѣжѣ* ТП Ц, *бѣжѣ* прѣзник Ду, или пак *бѣжи* Ра, *бѣжиѣ* Р Ц, *бѣжиѣ* В.

Према Вуковом *ѣвчији* налазимо (прозодијски и фонетски) различите могућности: *ѣвчи* сѣр Р и (чешће) *ѣвчи* сѣр Ј Ст Ци, затим *ѣвчи* У и *ѣвчи* Г, *ѣвчиѣ* К, па и *ѣвчи* ТП, *ѣвчиѣ* К, са *ѣвчим* мѣсом ТП.

15. Придеви на *-ни*. Акцент одређеног вида типа *дѣснѣ* својствен је готово свим забележеним примерима:

дѣснѣ рѣка ДБ, *з дѣснѣ* стрѣнѣ Б ТП, *дѣснѣ* рѣку В Ст, *дѣснѣ* ку, *крѣснѣ* лѣб Ду Ка, *мјѣснѣ* канцелѣриѣ Т, *мѣснѣ* канцелѣриѣ М, *нѣнѣ* рад Си, *нѣнѣ* чѣвѣр М, *нѣнѣ* тѣца Т, *ѣчнѣ* лѣкар Ду, *код ѣчнѣг* К ТП.

Бележимо и необично *ѣѣѣ брѣднѣ* К ('брдовито').

Другачије је (^ или ") само у *ѣѣѣнѣ* трѣшкови К и у примерима на *-њи*: *блѣжнѣ* рѣд Ву, *блѣжнѣ* фѣмилиѣ В (исп. *ѣближнѣ* Вр).

⁸ Овај акцентски образац јавља се и у другим сродним говорима, нпр.: Вуковић 1940: 289; Симић 1978: 31; Стевовић 1969: 585.

16. Придеви на *-ски*. Говори се *бра̋й̋ск̋и̋* народ Б, *бра̋й̋ск̋ӳ* бр̋й̋гу М, *бр̋ск̋а̋* тра̋ва Го, *бр̋ск̋а̋* п̋јеша̋ди̋а К, то̋пови *бр̋ск̋и̋* Ду, *бр̋цк̋о̋га* Гу, *ла̋њск̋и̋* Г К, *ла̋њск̋е̋* го̋дин̋е М Р С, *мӳшк̋и̋* В К, *мӳшки̋е̋* Гу, *мӳшк̋ӳ* М, *се̋лск̋и̋* п̋ӳт Р (Вук *мӳшк̋и̋*).

Забележили смо и *бр̋ск̋ӳ* тра̋ву Вуч.

Само са њ налазимо: *т̋ӳрск̋и̋* Г, *Т̋ӳрск̋о̋* гр̋обље К, *т̋ӳрск̋о̋г* М, *ср̋е̋ск̋и̋* кап̋ет̋ан Си, *ср̋е̋ск̋ӳ* т̋ӳ канцел̋ари̋у Ц.

б. Двосложне и вишесложне основе

17. Акценатски образац типа *цркв̋ен̋и̋*, *сва̋й̋о̋вск̋и̋* препознајемо у следећим потврдама:

цркв̋ен̋а̋ зв̋она В, *цркв̋ен̋о̋* кандило Б, *цркв̋енск̋е̋* књ̋и̋ге Ку, *срч̋ан̋а̋* к̋ап Г К, од^т *срч̋ан̋е̋* к̋апи Ду;

са ђаво̋лски̋е̋м ца̋ром Р, *газди̋нск̋и̋* с̋инови Ку, *газди̋нск̋ӳ* ћ̋ерку С, *јаворск̋и̋* п̋ӳт Рош (али и *ја̋ворск̋и̋* ра̋т Р), *млад̋о̋вск̋и̋* п̋ешк̋и̋р В, *млад̋о̋вск̋ӳ* в̋јенча̋ницу К, *млад̋о̋вск̋о̋* О, ча̋ӳш *сва̋й̋о̋вск̋и̋* Ку, *син̋о̋вск̋е̋* В.

Редовно је и *сти̋ар̋и̋нск̋и̋* Го ДТ Ј К, а забележили смо и *сти̋ара̋и̋те̋љск̋о̋* пра̋во Р.

Навешћемо још неколико примера на *-ски (-чки)*:

аус̋и̋р̋и̋нск̋а̋ ТП, *аус̋и̋р̋и̋нск̋и̋* ТП, *бо̋рачк̋ӳ* В Г М, *во̋л̋ӳјск̋о̋га* ро̋га ДТ, од *во̋ловски̋е̋ сти̋ари̋е̋* пл̋о̋ча̋ К, *во̋ловск̋а̋* Св Ст, *гра̋ђе̋ви̋нск̋ӳ* и̋и̋ек̋ничк̋ӳ шко̋лу Р Ку, *гра̋ђе̋ви̋нск̋и̋* рад̋ник М, *и̋ом̋о̋ћ̋ни̋чк̋и̋* и̋спит Д, *и̋р̋е̋до̋во̋јничк̋ӳ* М Р, *и̋р̋го̋вачк̋ӳ* шко̋лу М, *Вра̋н̋и̋ц̋ӳск̋ӳ* Р, *фра̋н̋и̋ц̋ӳск̋и̋* П, *цр̋но̋горск̋и̋* ста̋ри̋ ср̋ез Гл Р, *цр̋но̋горск̋е̋* о̋бич̋а̋е Си.

3) Посебне напомене о акценту придева

18. У овом одељку најпре ћемо сагледати прозодијске ликове мањег броја појединачних придевских форми, а потом изнети најупечатљивија запажања о ступњевима поређења.

19. а) Према Вуковом *о̋кр̋ӳгао* овде је *о̋кр̋ӳгал* В Вуч Гу; у ж. роду је *о̋кр̋ӳгла* ДБ Си, али у ср. роду засведочено је и *о̋кр̋ӳгло* Г ДТ и *о̋кр̋ӳгло* Ду. За одређени вид имамо две потврде: *о̋кр̋ӳг̋ла̋* М и *о̋кр̋ӳг̋л̋е̋* Д С.

Поред Вуковог *мо̋гӳћан* (к̋о̋л̋ко је *мо̋гӳћан* ТП) имамо и *мо̋г̋ӳћан* – ако ни̋је *мо̋г̋ӳћан* Т (Стевановић 1981: 271 *мо̋гӳћан* и *мо̋г̋ӳћан*); бележимо и све *мо̋г̋ӳће̋* вр̋сте о-то̋га К; прил. *мо̋г̋ӳће̋* Г М.

Нисмо забележили Вуково *и̋мӳћан* (исп. и Стевановић 1981: 271 *и̋мӳћан-и̋мӳћна-и̋мӳћно*); налазимо само *и̋мӳћан* Р Ду.⁹

⁹ У Стевовић 1969: 596 – *и̋мӳћан*.

б) Говори се (опет као у Вука) не само *дугачак* Г М, *дугачка* М, *дугачке* Г С и сл., него и *дѹгачак* Д, *дѹгачке* кòнопце Т. Одређени вид: *дѹгачкѣ* Г, *дѹгачкѣ* М, али и *дугачкò* Ј.

в) Увек је *јѣднѣка* Г О, *јѣднѣко* Го Си, *јѣднѣки* М Си Т; говори се *дòсѣдан* С и *дòсѣдан* К¹⁰ и (прил.) *дòсѣдно* Ку и *дòсѣдно* Го ДТ; забележено је *бòжићнѣ* В К Т, али и *бòжићан* пòс Р, *шѣничнѣ* љѣб Го ДТ Ј и *шѣничан* љѣб Р Ц.

г) Придевска форма *бѣњскѣ* у примерима *бѣњскѣ* вјѣћник ТП, *бѣњскò* л^{нѣ}ѣчѣње В, прозодијски је уобличена фонетским процесом, дуљењем основинског вокала.

20. Облици компаратива придева *лак* и *мек* различито се наглашавају: *лѣкшиѣ* Гл Го / *лѣкшиѣ* М ДБ, *лѣкшиѣ* Р; *мѣкшиѣ* В / *мѣкшиѣ* Си, *мѣкшиѣ* С; само је: *сѣѣрѣѣ* Гл Го Д / *сѣѣрѣѣ* Вр Гл, *сѣѣрѣѣ* Р Ц, *лòшиѣ* О / *лòшиѣ* ТП, *здрѣвши* Гл, *слѣбши* Св Ц, *слѣбшѣ* Р.

У суперлативу придева (и прилога) вокал *а* у морфеми *нај-* знатно чешће је кратак него дуг:

нѣјближѣ Гл Го, *нѣјбољѣ* Ј К М, *нѣјбољѣ* Гл Го, *нѣјбољѣ* Куш Св, *нѣјвећѣ* О Р, *нѣјвећѣ* ДБ Ку, *нѣјгорѣ* О, *нѣјгорѣ* Р Си, *нѣјдебљѣ* Ду, *нѣјмањѣ* В Вр, *нѣјмлаћѣ* Б Г Си, *нѣјмлаћѣ* М Ст, *нѣјречѣ* Гл Го ДТ Ј, *нѣјсѣарѣ* В Ду Ј К, *нѣјсѣарѣѣ* О и сл. (забележили смо и *нѣјмањѣ* Р, *нѣјмлаћѣ* Гу).

нѣјбољѣ ДТ Ј, *нѣјбољѣ* М, *нѣјгорѣ* Гу Ду, *нѣјдужѣ* Гл, *нѣјљевшиѣ* С, *нѣјљевшиѣ* Ц, *нѣјмањѣ* Ку, *нѣјслаћѣ* ДТ.¹¹ Овако је и код Даничића (1925: 236).

Вокал *а* у морфеми *нај-* дуг је и у дисконтинуираним суперлативним формама *Нѣј* му је *бòљѣ* рѣкиѣ В, *Нѣј* ти је *бòљѣ* òвѣ шѹма ДТ и сл., као и у интересантном примеру *шиò се нѣј мòже кѣзѣѣѣ*, где *нај* подразумева „цеò“ суперлатив и значи ‘најбоље’.

III. ЗАКЉУЧАК

21. Прозодијска перспектива основних облика и засведочених парадигматских форми придева у западносрбијанским ијекавским идиомима одликује се знатним бројем занимљивих корелација, међутипских преклапања, премештања из једног прозодијског модела у други, као и немалим бројем диференцијалних својстава, акценатских изоглоса које изразитије

¹⁰ Код Вука (1852) – *дòсѣдан*.

¹¹ Испитивачи сродних говора затичу различите ситуације. За кратко *а* (*нѣј-*) исп.: Вуковић 1940: 295, Станић 1982: 155, Пешикан 1965: 161, Ћупић 1977: 83 (у Црној Гори), Стевовић 1969: 468 (у централној Србији), Симић 1978: 31 (у источној Босни). За двојак квантитет вокала у *нај-* исп. Драгичевић 1986: 156 (у Лици), Ђукановић 1983: 234 (у источној Босни); за дуго *а* (*нѣј-*) исп. Николић Б. 1968: 418 (у Тршићу).

деле не само сагледавано подручје већ и шири терен херцеговачко-крајишког дијалекта.

22. Општу закључну процену конкретизоваћемо најупечатљивијим запажањима.

Уопштавање краткоузлазног акцента у ликовима одређеног вида типа *свѣтїи* (модел *млâд~млâда*), одн. *дугїи* (образац *сїѣр~сїѣра*), *мâснїи* (тип *гладан~гладна*) и сл. експанзивна је прозодијска тенденција само у севернијим деловима западносрбијанске ијекавске плохе – у подринским, ужичким и моравичким селима. С друге стране, прозодијски модел *нѡв ~ нѡва* – присутан, преовлађујући или једини у многим херцеговачким говорима – особина је (не и претежна!) само западносрбијанског ијекавског југа, тј. србијанске полимске области. Такође, у идиомима северне половине западносрбијанске ијекавске области широко заступљен херцеговачки образац *фїн ~ фїна* уступа место моделу *фїн~ фїна*. Драгачевско-таковски прозодијски ликови *дѡбра, дѡбре* (ареално и категоријски ограничени) акц. тип *дѡбар~дѡбра* (као и образац *мрїѣв~мрїѣва*) измешта у оквиру прозодијског модела *јâдан~јâдна*. Интересантно је (а можда и изненађује) да акценатски лик *дѡбар* преовлађује и у полимским србијанским говорима, а није непознат ни моравичкој говорној зони. Стабилност типа *гладан~гладна* унеколико подрива знатна концентрација ликова типа *гладан, сїѣдан* (уз редовно *снâжан* и сл.), измештајући овакве примере под окриље обрасца *дїван~дївна*.

23. Издвојили бисмо и неколико појава које не представљају дијалекатски спецификум западносрбијанских ијекавских идиома (а, вероватно, ни херцеговачких говора уопште), али, рекли бисмо, завређују посебан осврт и бар овлашно сагледавање.

а) Необични акценатски обрасци типа *млâдѡг сїра, сѡвѡг грања* (тип *млâд~млâда*), одн. *дебѣлѡм* и *црвѣнѡг* (тип *гѡлем~голѣма*) сведоче о појави својеврсног прозодијско-обличког укрштања неодређеног и одређеног придевског вида.

б) И облички и прозодијски интересантни су дублети типа *бѡжићнїи/бѡжићан* пѡс(т), *шѣничнїи/шѣничан* лѣб.

в) И код придева и код прилога затичемо експресивно уопштавање краткосилазног акцента у синтаagmaма које означавају присуство нечега у непојамно великој мери, нпр. *їѣшкâ* сирѡмаштина – ‘непојмљиво сиромаштво’, или (у прилога) слутњу какве велике невоље, нпр. *їѣшко* мѣни, *їѣшко* њѣма и сл. Овакви примери нису дијалекатски обележени.

Уочена и сагледана стања и односи не излазе из оквира доброг херцеговачког просека. И прозодијским особинама придева западносрбијан-

ски ијекавски комплекс потврђују своју припадност матичној дијалекатској бази, пространом и разуђеном херцеговачко-крајишком дијалекту.

IV. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић 1938–1939: Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог* XVII, Београд, 1–114.
- Вуковић 1940: Јован Вуковић, Акцент говора Пиве и Дробњака, *Српски дијалектолошки зборник X*, Београд, 187–417.
- Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценџи*, Посебна издања СКА LVIII, Београд – Земун.
- Драгичевић 1986: Милан Драгичевић, Говорличких јекаваца, *Српски дијалектолошки зборник XXXII*, Београд, 7–238 + 3 карте.
- Ђукановић 1995: Петар Ђукановић, Говор Драгачева, *Српски дијалектолошки зборник XLI*, Београд, 1–239 + карта.
- Марковић 2011: Славољуб Марковић, Говор Ужичке Црне горе, *Српски дијалектолошки зборник LVIII*, Београд, 337–670.
- Марковић 2012: Славољуб Марковић, Границе ијекавских говора у западној Србији, *Српски дијалектолошки зборник LIX*, Београд, 387–484.
- Николић М. 1972: Мирослав Николић, Говор села Горобила (код Ужичке Пожеге), *Српски дијалектолошки зборник XIX*, Београд, 616–746.
- Николић М. 1991: Мирослав Николић, Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник XXXVII*, 1–548.
- Николић Б. 1968: Берислав Николић, Тршићки говор, *Српски дијалектолошки зборник XVII*, Београд, 367–473.
- Николић Б. 1970: Берислав Николић, *Основи млађе новошћокавске акценџуације*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија 1, Београд, 1–122.
- Пецо 1961: Asim Peco, Akcenat sela Ortiješa, *Научно друштво NR Bosne i Hercegovine. Grada X*, Sarajevo, 5–51 (poseban otisak).
- Пешикан 1965: Митар Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник XV*, Београд, VIII + 294+ карта.
- Пижурица 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Ружичић 1927: Гојко Ружичић, Акцентски систем пљеваљског говора, *Српски дијалектолошки зборник III*, Београд, 113–176.
- Симић 1978: Милорад Симић, Говор села Обада у босанском Подрињу, *Српски дијалектолошки зборник XXIV*, Београд, 1–124.
- Вук 1852: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник исџумачен њемачкијем и лаџинскијем ријечима*, Беч.
- Станић 1982: Милија Станић, Ускочки акценат, *Српски дијалектолошки зборник XVIII*, Београд, 63–191.
- Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрвајџски језик (Грамаџички систем и књижевнојезичка норма)* I, Београд: Научна књига.

- Стевовић 1969: Игрутин Стевовић, Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акценте, *Српски дијалектолошки зборник XVIII*, Београд, 401–635 + карта.
- Тешић 1977: Милосав Тешић, Говор Љештанског, *Српски дијалектолошки зборник XXII*, Београд, 159–328 + карта.
- Ћупић 1977: Драго Ћупић, Говор Бјелопавлића, *Српски дијалектолошки зборник XXIII*, Београд, 1–220.
- Цвијић 1922: Јован Цвијић, Метанастазичка кретања. Њихови узроци и последице, *Српски етнографски зборник XXIV*, Београд, VIII + 96 + карта.

Славољуб З. Маркович

ОБ УДАРЕНИИ В ИМЕНАХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ИЕКАВСКИХ ГОВОРАХ ЗАПАДНОЙ СЕРБИИ

Резюме

В статье рассматриваются характерные просодические признаки основных форм и отдельных парадигматических форм прилагательных в иекавских говорах западной Сербии. Опираясь на рассмотренные примеры и проведенные анализы, делаем следующие выводы. Просодическая перспектива основных форм и зарегистрированных парадигматических форм прилагательных в иекавских говорах западной Сербии отличается значительным количеством интересных корреляций, совпадений между типами, переходами из одного просодического типа в другой, а также определенным количеством дифференциальных признаков и свойств словесного ударения, которые резко разделяют не только рассматриваемый ареал, но и более широкую территорию, на которую распространяется герцеговинско-краишский диалект.

Ключевые слова: ударение, просодические корреляции, говори западной Сербии, иекавский, герцеговинский говори.

Slavoljub Z. Marković

ON THE ACCENT OF ADJECTIVES
IN THE IJEKAVIAN SPEECHES OF WEST-SERBIA

S u m m a r y

The essay delves into the prominent prosodic traits of both core and certain paradigmatic forms of adjectives in West-Serbian Ijekavian speeches. The conclusions are drawn on the basis of the demonstrated corpus and analytical viewpoints made. The prosodic perspective of the basic and proven paradigmatic forms of adjectives in West-Serbian Ijekavian speeches is shown to have a great number of interesting correlations, inter-typal overlaps, transference from one prosodic model to another, together with a certain number of distinct traits, accent traits which considerably divide not only the region analyzed, but a wider terrain of Herzegovian-Krajina dialect as well.

Key words: accent, prosodic correlations, West-Serbian speeches, Ijekavian, Herzegovian speeches.

Филолошка гимназија
Београд
markovicslavoljub4@gmail.com

(Примљено: 19. априла 2022;
прихваћено: 27. септембра 2022)